

VOLTAIRE

Candide of het optimisme

Vertaald en van noten en een nawoord voorzien door
Hans van Pinxteren

L.J. Veen Klassiek
Amsterdam/Antwerpen

I

Hoe Candide werd opgevoed in een mooi kasteel en daar werd weggejaagd

In Westfalen, in het kasteel van de baron van Thunderten-Tronckh, leefde een jongeman die van nature een zeer mild karakter had. Je kon van zijn gezicht aflezen wat er in hem omging; hij had een vrij helder verstand en was heel eenvoudig van geest. Ik denk dat hij om die reden Candide² werd genoemd. De oudste bedienden in huis vermoedden dat hij een zoon was van de zuster van de baron en een brave, eerzame edelman uit de buurt, met wie de freule nooit had willen trouwen, omdat hij niet had kunnen bewijzen dat hij meer dan eenenzeventig adellijke voorvaderen had, want de rest van zijn stamboom was weggeknaagd door de tand des tijds.

De baron was een van de machtigste heren van Westfalen, want hij had een kasteel met een deur en ramen, en in de grote zaal prijkte zelfs een wandtapijt. Met alle honden van zijn erf kon hij, als het moest, een meute vormen. Zijn staljongens deden als jachtknecht dienst en de dorpspastoor functioneerde als zijn hofkapelaan. Allen noemden hem mijnheer de baron en ze lachten als hij grapjes maakte.

Mevrouw de barones, die rond de driehonderdvijftig pond woog, was beslist een vrouw van groot gewicht, en haar aanzien werd nog verhoogd door de waardigheid

waarmee zij in het kasteel de honneurs waarnam. Cunegonda, haar dochter van zeventien, was een mollige, aantrekkelijke verschijning met frisse, blozende wangen. De zoon van de baron leek in alle opzichten een waardige opvolger van zijn vader te worden. Pangloss,³ de huisleraar, was het orakel van het kasteel, en de jonge Candide luisterde naar zijn lessen met een overgave die paste bij zijn leeftijd en zijn goede karakter.

Pangloss gaf les in de metafysico-theologo-cosmosullogie. Hij bewees op voorbeeldige wijze dat er geen gevolg is zonder oorzaak, en dat in deze beste van alle mogelijke werelden het kasteel van mijnheer de baron het mooiste was van alle kastelen en mevrouw de beste van alle mogelijke baronessen.

‘Het is bewezen,’ zei hij, ‘dat alles niet anders kan zijn dan het is. Want omdat alles voor een bepaald doel is gemaakt, is alles noodzakelijkerwijs voor het beste doel gemaakt. Kijk maar: een neus is geschapen om een bril te dragen; wij dragen dan ook brillen. Het is duidelijk dat wij voeten hebben om schoenen aan te doen; wij dragen dan ook schoenen. Rotsen zijn gevormd om stenen uit te houwen en er kastelen van te maken; mijnheer de baron heeft dan ook een heel mooi kasteel: de voornaamste baron van de hele provincie hoort nu eenmaal het best te zijn gehuisvest; en omdat varkens er zijn om opgegeten te worden, eten wij het hele jaar varkensvlees. Daarom begaan degenen die beweren dat alles goed is een dwaasheid. Ze hadden moeten zeggen: alles kan gewoon niet beter.’

Candide luisterde aandachtig en geloofde hem zonder meer; want hij vond freule Cunegonda beeldschoon, ook al had hij dit nooit tegen haar durven zeggen. Hij kwam

tot de slotsom dat na het geluk als baron Van Thunder-ten-Tronckh geboren te zijn het de tweede graad van geluk was freule Cunegonda te zijn; de derde haar elke dag te mogen zien; en de vierde te mogen luisteren naar meester Pangloss, de grootste filosoof van de provincie en dus van de hele wereld.

Op een dag zag Cunegonda tijdens een wandeling vlak bij het kasteel, in het bosje dat 'het park' werd genoemd, hoe meester Pangloss in het struikgewas les gaf in proefondervindelijke natuurkunde aan het kamermeisje van haar moeder, een heel knappe, heel leergierige kleine brunette. Omdat freule Cunegonda heel wetenschappelijk was aangelegd, bestudeerde zij met ingehouden adem de telkens herhaalde proefnemingen waarvan zij getuige was. En toen zij een duidelijk beeld had gekregen van de bevredigende reden⁴ van de geleerde, van de gevolgen en de oorzaken, keerde zij opgewonden huiswaarts, heel nadenkend en vol verlangen om ook zo geleerd te worden. En zij bedacht dat zij best de bevredigende reden van de jonge Candide zou kunnen zijn, en hij die van haar.

Op de terugweg naar het kasteel ontmoette zij Candide en bloosde. Candide bloosde ook; met verstikte stem zei ze hem gedag, en Candide sprak tegen haar zonder te beseffen wat hij zei. De volgende dag, toen na het diner iedereen van tafel opstond, troffen Cunegonda en Candide elkaar achter een kamerscherm. Cunegonda liet haar zakdoek vallen, Candide raapte hem op, zij pakte in alle onschuld zijn hand vast, en de jongeman kuste in alle onschuld de hand van de jongedame met een levendigheid, een gevoel en een gratie die heel bijzonder waren; hun lippen vonden elkaar, hun

ogen begonnen te stralen, hun knieën knikten en hun handen dwaalden af. De baron van Thunder-ten-Tronckh liep langs het scherm, en toen hij die oorzaak en dat gevolg zag, joeg hij Candide met harde trappen voor zijn gat het kasteel uit. Cunegonda viel flauw; zodra zij bijkwam kreeg zij een draai om haar oren van de barones, en iedereen was heel ontdaan in het mooiste en heerlijkste van alle mogelijke kastelen.

II

Wat Candide overkwam bij de Bulgaren

Uit het aards Paradijs verdreven liep Candide lange tijd door, zonder te weten waarheen. Huilend sloeg hij zijn ogen ten hemel en keek nog dikwijls om naar het mooiste van alle kastelen, waar het mooiste van alle baronesjes woonde. Zonder te hebben gegeten ging hij midden op het veld tussen twee voren liggen slapen, en dikke vlokken sneeuw vielen op hem neer. De volgende dag sleepte Candide zich, verstijfd van de kou, naar de dichtstbijzijnde stad, Waldberghof-trarbk-dikdorff genaamd. Hij had geen cent op zak, en halfdood van honger en vermoeidheid bleef hij treurig staan voor de deur van een herberg. Twee in het blauw geklede mannen⁵ zagen hem daar staan, en de een zei tegen de ander:

‘Kameraad, die jongen daar is goed uit de kluiten gewassen, en hij heeft de vereiste lengte.’

Zij liepen op Candide af en nodigden hem heel hoffelijk uit met hen te dineren.

‘Heren,’ antwoordde Candide met een bescheidenheid die hem sierde, ‘het is mij een grote eer, maar ik heb geen geld om mijn deel in de kosten te betalen.’

‘Och, mijnheer,’ zei een van de mannen in het blauw, ‘iemand met uw voorkomen en kwaliteiten hoeft nooit te betalen. U bent toch één meter tachtig lang?’

‘Zeker heren, dat ben ik,’ zei hij, en hij maakte een lichte buiging.

‘Nou, mijnheer! Schuift u maar bij! Wij betalen wel, en wij zullen nooit toestaan dat iemand als u zonder geld zit. Wij zijn toch op de wereld om elkaar te helpen?’

‘U hebt gelijk,’ zei Candide. ‘Dat zei meester Pangloss ook altijd tegen mij, en ik zie nu wel dat alles gewoon niet beter kan.’

Ze vroegen hem een paar daalders van hen aan te nemen; dat deed hij graag, en hij wilde een schuldbekentenis uitschrijven. Daar wilden ze niets van horen, en ze gingen aan tafel.

‘Houdt u niet heel veel van...’

‘O, ja!’ antwoordde hij. ‘Ik ben dol op freule Cune-gonda.’

‘Nee,’ zei een van de heren, ‘wij bedoelen of u niet heel veel van de koning der Bulgaren houdt.’

‘Helemaal niet,’ zei hij, ‘want die heb ik nog nooit ontmoet.’

‘Wat! Dat is een bovenste beste koning. We moeten op zijn gezondheid drinken.’

‘O, heel graag, heren.’

En hij dronk.

‘Zo is het wel genoeg,’ zeiden ze, ‘nu bent u de steun en toeverlaat, de verdediger en de held van de Bulga-

ren; uw kostje is gekocht en uw roem verzekerd.'

En meteen kreeg hij boeien aan zijn voeten en werd hij naar het regiment gebracht. Daar moest hij links- en rechtsomkeert maken, de laadstok hanteren, het geweer presenteren, richten, schieten en marcheren; en hij kreeg dertig stokslagen. De volgende dag exerceerde hij al wat minder slecht en kreeg nog maar twintig slagen, de dag daarop nog maar tien, en zijn kameraden hielden hem voor een genie.

Candide was verbijsterd en begreep zijn rol als held nog niet zo goed. Op een mooie lentedag besloot hij wat te gaan wandelen, en in de mening dat mens en dier het voorrecht hadden hun benen te gebruiken zoals zij dat zelf willen, liep hij steeds maar recht voor zich uit. Hij was nog geen twee mijl verder toen hij werd ingehaald door vier andere helden van een meter tachtig, die hem in de boeien sloegen en in het cachot gooiden. Van rechtswege werd hem gevraagd wat hij liever wilde: zesendertig keer door het hele regiment geselsd worden, of ineens twaalf loden kogels door zijn hersenen. En ook al zei hij dat de mens een vrije wil heeft, en dat hij het een noch het ander wilde, hij móést kiezen. Daarop besloot hij, gebruik makend van de goddelijke gave die *vrijheid* wordt genoemd, zesendertig keer spitsroeden te lopen. Hij doorstond twee ronden. Het regiment telde tweeduizend man. Dat kwam neer op vierduizend geselslagen; en van kop tot kont werden al zijn spieren en pezen blootgelegd. Toen Candide de derde reeks geselslagen moest ondergaan, kón hij niet meer en vroeg om een gunst: of ze zo goed wilden zijn om zijn hersenpan te verbrijzelen; deze gunst werd hem verleend. Ze deden hem een blind-

doek voor en lieten hem neerknielen. Op dat moment kwam de koning der Bulgaren langs en vroeg wat voor misdaad hij had begaan. Deze vorst had een groot verstand, en uit al wat hij van Candide te horen kreeg, leidde hij af dat het een jonge, wereldvreemde beoefenaar van de metafysica was. En hij verleende hem gratie met een mildheid die tot in lengte van dagen in alle kranten geprezen zal worden. Een brave heelmeester genas Candide in drie weken met zalven die worden aangeraden door Dioscorides.⁶ Zijn huid begon al weer wat te herstellen en hij kon alweer lopen, toen de koning der Bulgaren slag leverde met de koning der Abaren.⁷

III

Hoe Candide wegluchtte bij de Bulgaren en hoe het hem verder verging

Wat was dat een mooi gezicht, die twee legers die zo sierlijk en stralend in slagorde stonden opgesteld! Trompetten, fluiten, hobo's, trommels en kanonnen brachten zo'n harmonie teweeg als zelfs in de hel nog nooit had geklonken. Eerst kegelden de kanonnen ongeveer zesduizend man aan weerszijden omver; daarna werd met behulp van musketvuur de beste van alle werelden bevrijd van zo'n negen-, tienduizend schelmen die het aardoppervlak onveilig maakten. Ten slotte diende ook de bajonet als bevredigende reden voor de dood van nog een paar duizend man. Alles bij elkaar waren dat zo'n dertigduizend zielen. Candide, die beef-

de als een filosoof, verschool zich tijdens deze heroïsche slachtpartij zo goed mogelijk.

Toen uiteindelijk de beide koningen – ieder in zijn eigen kamp – het *Te Deum* lieten aanheffen, besloot Candide ergens anders te gaan redeneren over de oorzaken en de gevolgen. Hij stapte over stapels doden en stervenden heen en kwam in een naburig dorp dat in de as was gelegd. Het was een Abaars dorp, dat de Bulgaren in brand hadden gestoken volgens de wetten van het gewoonterecht. Hier keken murw geslagen grijsaards naar de doodstrijd van de afgeslachte vrouwen, met hun baby's nog aan de bebloede borst; daar bliezen meisjes, wier buiken waren opengereten nadat ze de natuurlijke behoeften van een reeks helden hadden bevredigd, de laatste adem uit; weer anderen gilden en smeekten, half verbrand, uit hun lijden verlost te worden; en overal op de grond lagen hersenen en afgeslagen armen en benen.

Candide vluchtte zo snel mogelijk naar een ander dorp; dat was van de Bulgaren, en de Abaarse helden hadden daar op dezelfde wijze huisgehouden. Candide liep steeds verder, over lillende ledematen en tussen de puinhopen door, en liet ten slotte het krijgstoneel achter zich. In zijn knapzak had hij nog een beetje proviand, en hij dacht voortdurend aan freule Cunegonda. Toen hij in Holland kwam, was hij door zijn voorraad heen. Maar hij had gehoord dat ze in dit land allemaal rijk waren en goede christenen, en hij twijfelde er niet aan of hij zou hier even goed worden behandeld als in het kasteel van de baron, voor hij daar was weggejaagd om de mooie ogen van Cunegonda.

Hij vroeg verscheidene ernstig kijkende mannen om

een aalmoes, maar ze zeiden tegen hem dat hij als hij zo doorging met bedelen naar een verbeteringsgesticht werd gestuurd: daar zou hij wel leren hoe hij zich gedragen moest.

Toen richtte hij zich tot een man die net in zijn een-tje voor een grote menigte een uurlang over naasten-liefde had gesproken. De redenaar keek hem misnoegd aan en zei:

‘Wat moet je? Kom je hier voor de goede zaak?’

‘Er is geen gevolg zonder oorzaak,’ antwoordde Candide bescheiden. ‘Alles is noodzakelijkerwijs met elkaar verbonden en zit op de best mogelijke wijze in elkaar. Het stond vast dat ik bij freule Cunegonda zou worden weggejaagd, dat ik spitsroeden moest lopen en dat ik nu om brood moet bedelen tot ik het zelf kan verdienen. Alle dingen zijn nu eenmaal zoals ze zijn.’

‘Beste vriend,’ zei de redenaar, ‘geloof je dat de paus de antichrist is?’

‘Dat heeft geen mens me ooit verteld,’ zei Candide ‘Maar of hij het nu wel of niet is, ik heb brood nodig.’

‘Jij verdient geen eten,’ zei de ander. ‘Weg jij, honds-vot, ellendeling, uit mijn ogen! En laat ik je hier nooit meer zien!’

De vrouw van de redenaar keek juist uit het raam, en toen zij iemand zag die eraan twijfelde dat de paus de antichrist was, gooide zij over zijn hoofd een pot vol... Hemel, tot wat voor wandaden zijn vrouwen in hun geloofsijver niet in staat!

Een man die niet gedoopt was, een brave anabaptist, Jacques geheten, zag hoe wreed en schandalig een van zijn broeders werd behandeld, een wezen op twee benen, zonder veren, met een ziel.⁸ Hij nam hem mee

naar huis, waste hem, gaf hem brood en bier, schonk hem twee gulden en wilde hem zelfs bij hem op de fabriek leren hoe je de Perzische stoffen vervaardigt die in Holland worden gemaakt. Candide wierp zich bijna voor hem op de grond en riep:

‘Meester Pangloss had gelijk: alles kan gewoon niet beter in deze wereld, want ik ben veel meer getroffen door uw uitzonderlijke goedheid dan door de hardvochtigheid van die in het zwart geklede heer en zijn vrouw.’

Toen hij de volgende dag ging wandelen, kwam hij een bedelaar tegen die onder de zweren zat. Hij had uitgebluste ogen, een scheefgetrokken mond, de punt van zijn neus was weggerot en zijn tanden zagen zwart. Hij sprak met een grafstem en hoestte akelig, en bij elke hoestbui spuwde hij een tand uit.

IV

*Hoe Candide zijn oude filosofieleraar,
meester Pangloss, tegenkwam en
wat er toen gebeurde*

Candide voelde eerder nog medelijden dan afschuw voor deze spookachtige verschijning en gaf de bedelaar de twee gulden die hij van Jacques, de goede anabaptist, had gekregen. Het spook staaarde hem aan, barstte in tranen uit en viel hem om de hals. Geschrokken deinsde Candide terug.

‘Ach!’ zei de ene stakker tegen de andere, ‘herken je dan je eigen Pangloss niet meer?’

‘Wat?! Bent u het, mijn beste meester? Wat voor on-

geluk is u overkomen dat u er zo vreselijk aan toe bent? Waarom woont u niet meer in het mooiste van alle kastelen? Hoe is het met freule Cunegonda, die parel onder de meisjes, dat meesterwerk van de natuur?"

'Ik kan niet meer,' steunde Pangloss.

Haastig bracht Candide hem naar de stal van de anabaptist en gaf hem een stuk brood te eten. Toen Pangloss een beetje op krachten was gekomen, vroeg Candide weer:

'Hoe is het nu met Cunegonda?"

'Die is dood,' antwoordde de ander.

Bij deze woorden viel Candide flauw. Zijn vriend bracht hem weer bij met wat slechte azijn, die hij toevallig in de stal vond. Candide sloeg zijn ogen weer op.

'Cunegonda dood! Ach, beste van alle werelden, waar ben je gebleven? Maar aan wat voor ziekte is ze gestorven? Komt het soms doordat ze heeft gezien hoe ik met harde trappen werd weggejaagd uit het mooie kasteel van haar vader?"

'Nee,' zei Pangloss, 'Bulgaarse soldaten hebben haar buik opengereten, nadat ze op alle mogelijke manieren was verkracht. Ze hebben de baron, die haar wilde verdedigen, de hersens ingeslagen en de barones aan repen gesneden. Mijn arme leerling is het net zo vergaan als zijn zuster, en van het kasteel is geen steen op de ander blijven staan; geen schuur, geen schaap, geen eend, geen boom werd gespaard. Maar we zijn gewroken, want de Abaren hebben net zo huisgehouden in een naburige baronie van een Bulgaars edelman.'

Bij deze woorden viel Candide opnieuw flauw. Maar toen hij weer was bijgekomen en alles had gezegd wat hij te zeggen had, informeerde hij naar de oorzaak, het

gevolg en de bevredigende reden waardoor Pangloss in zo'n ellendige toestand was gekomen.

'Ach,' zei de ander, 'dat komt door de liefde: de liefde die de mensheid vertroost en het heelal in stand houdt, de tedere liefde, de ziel van alle gevoelsmensen.'

'Ach, ja,' zei Candide, 'die heb ik ook leren kennen, de liefde, die over de harten heerst, die ziel van onze ziel. Ik ben er nooit meer dan één kus en twintig trappen voor mijn gat wijzer van geworden. Hoe heeft zo'n mooie oorzaak nu zo'n ellendig gevolg voor u kunnen hebben?'

'Ach, beste Candide,' antwoordde Pangloss, 'je hebt Madeliefje toch wel gekend, dat leuke dienstmeisje van onze edele barones? In haar armen heb ik de paradijselijke genietingen gekend die de helse kwellingen hebben veroorzaakt waardoor ik nu word verteerd. Madeliefje was ermee besmet; zij is er misschien wel aan gestorven. Zij had dit cadeau gekregen van een zeer geleerde franciscaan, die was teruggegaan tot de oorsprong van het kwaad, want hij had het van een oude gravin, die het van een kapitein van de cavalerie had, die het te danken had aan een markiezin, die het van haar page had, die het van een jezuïet had, die het tijdens zijn noviciaat rechtstreeks had gekregen van een van Columbus' metgezellen. En ik zal het aan niemand geven, want ik ga dood.'

'O Pangloss,' riep Candide, 'dát is een vreemde stamboom! Komt die soms uit de koker van de duivel zelf?'

'Helemaal niet,' antwoordde de grote man, 'het was iets onvermijdelijks in de beste van alle werelden, een noodzakelijk kwaad, want als Columbus niet op een eiland in Amerika deze ziekte had opgelopen, die de bron

van de voortplanting besmet, die vaak zelfs de geslachtsdaad belet, en die duidelijk in strijd is met het grote doel van de natuur, zouden wij nu geen chocolade en karmijn hebben. Daarbij komt dat tot vandaag de dag deze ziekte speciaal bij ons, Europeanen, voorkomt, net als de godsdiensttwisten. De Turken, Indiërs, Perzen en Chinezen, de Siamezen en Japanners kennen haar nog niet; maar er is een bevredigende reden dat zij op hun beurt er over een paar eeuwen ook alles van zullen weten. Intussen heeft deze ziekte zich bij ons op een wonderbare wijze vermenigvuldigd, vooral in de grote, uit eerzame, welopgevoede huurlingen bestaande legers, die over het lot van de staten beslissen. Je kunt er zeker van zijn dat als er dertigduizend man slag leveren met troepen die evenveel man tellen, er aan weerszijden zo'n twintigduizend aan syfilis lijden.'

'Dat is ongelofelijk,' zei Candide, 'maar u moet naar een dokter.'

'Waarvan dan wel?' vroeg Pangloss. 'Ik heb geen cent, beste jongen. En in de hele wereld is er geen dokter die je aderlaat of een lavement toedient, als je daar niet voor betaalt of iemand hebt die voor jou betaalt.'

Deze laatste woorden brachten Candide tot daden.

Hij ging naar Jacques toe, wierp zich voor de goede anabaptist op de grond en gaf zo'n aangrijpend beeld van de toestand waarin zijn vriend zich bevond dat de brave man zonder een moment te aarzelen meester Pangloss bij hem in huis opnam en op zijn kosten liet behandelen. Pangloss verloor bij de kuur maar één oog en één oor. Hij had een mooi handschrift en kon uitstekend rekenen. Jacques de anabaptist nam hem in dienst als boekhouder. Na twee maanden moest hij voor zaken

naar Lissabon en nam zijn beide wijsgeren mee op zijn schip. Pangloss legde hem uit dat het in de wereld allemaal gewoon niet beter kan. Jacques was het daar niet mee eens.

‘Het is duidelijk dat de mensen van de natuur vreemd zijn,’ zei hij. ‘Want ze zijn niet als wolven geboren, maar wel wolven geworden. God heeft hun geen kanonnen of bajonetten gegeven; maar ze hebben bajonetten en kanonnen gemaakt om elkaar te vernietigen. In dit rijtje kan ik nog de faillissementen noemen, en het feit dat het gerecht zich de goederen uit een faillissement toeëigent ten koste van de schuldeisers.’

‘Dat zijn allemaal voorbeelden van noodzakelijk kwaad,’ verklaarde de eenogige geleerde. ‘Het algemeen welzijn is gegrond op het ongeluk van de enkeling. Dus hoe meer persoonlijke tegenspoed, des te beter alles is.’

Hij was nog niet uitgesproken, of de hemel werd duister, de wind begon uit alle hoeken tegelijk te waaien, en met de haven van Lissabon in zicht werd het schip door de meest verschrikkelijke storm overvallen.

V

*Storm, schipbreuk, aardbeving en wat er met
meester Pangloss, Candide en Jacques de anabaptist
gebeurde*

Een deel van de opvarenden was door het stampen van het schip zó van angst verteerd, zó over zijn toeren geraakt en zó geradbraakt, dat ze zelfs geen fut meer had-

den om zich druk te maken over het gevaar. De anderen gilden en baden tot God; de zeilen waren gescheurd, de masten gebroken, het schip kreeg water in. Het was pompen of verzuipen, niemand hoorde wat de ander zei, niemand gaf bevelen. De anabaptist stond op de brug en hielp een handje bij het sturen; een woedende matroos gaf hem een oplawaai, zodat hij op de grond viel; maar het was wel zo'n harde klap dat de matroos van de weeromstuit zelf halsoverkop van het schip af tuimelde. Hij bleef aan een brokstuk van de mast hangen. De goede Jacques schoot toe, hielp hem weer aan boord, maar boog daarbij zo ver naar voren dat hij zelf in zee viel. En de matroos liet hem verdrinken zonder hem ook maar een blik waardig te keuren. Candide kwam net op tijd om te zien hoe zijn weldoener nog eenmaal opdook uit de golven en toen voorgoed verdween. Hij wilde de zee in duiken om hem te redden. De wijze Pangloss hield hem tegen en bewees hem dat de rede van Lissabon nu juist voor de anabaptist gemaakt was om hier te verdrinken. Terwijl hij dit bewijs *a priori* leverde, scheurde het schip open en verging met man en muis. Alleen Pangloss en Candide bleven gespaard, en ook die bruit van een matroos door wiens toedoen de goede anabaptist was verdronken. De ellendeling zwom zonder problemen naar de kust, en Pangloss en Candide spoelden aan op een plank.

Toen ze weer een beetje op verhaal waren gekomen, liepen ze naar Lissabon. Ze hadden nog wat geld en hoopten daarmee aan de hongerdood te ontkomen, nu ze aan het noodweer waren ontsnapt.

Ze hadden nog maar net de stad bereikt en treurden nog om de dood van hun weldoener, toen onder hun

voeten de aarde begon te schokken.⁹ In de haven kwam de zee kolkend omhoog en verbrijzelde de schepen die voor anker lagen. Vuur en as wervelden door de straten en bedekten de pleinen. De huizen stortten in, de daken vielen op de fundamenteën, de fundamenteën sloegen uiteen; en dertigduizend inwoners, mannen en vrouwen van alle leeftijden, werden bedolven onder het puin. De matroos floot en zei met een vloek:

‘D’r moet hier best wat te verdienen zijn.’

‘Wat zou de bevredigende reden van dit verschijnsel zijn?’ vroeg Pangloss.

‘Dit is het einde van de wereld,’ riep Candide.

De matroos draafde af en aan tussen de puinhopen en zocht met ware doodsverachting naar geld. Hij vond het, stak het in zijn zak, bedronk zich, en toen hij zijn roes had uitgeslapen, kocht hij de gunsten van het eerste het beste meisje van plezier dat hij tegenkwam op het puin van de huizen, tussen de stervenden en de lijken. Maar Pangloss trok hem aan zijn mouw.

‘Vriend,’ zei hij, ‘dat is niet juist, je handelt in strijd met de universele rede, je maakt een slecht gebruik van je tijd.’

‘Donder op!’ vloekte de ander, ‘ik ben een matroos uit Batavia. Ik heb vier reizen naar Japan gemaakt en vier keer op het kruis getrapt.¹⁰ Je bent bij mij aan het verkeerde adres met die universele rede van je!’

Candide was getroffen door neerstortende brokken steen; hij lag op straat onder het puin en zei tegen Pangloss:

‘Ach, haal een beetje wijn en olie voor me. Ik ga dood.’

‘Deze aardbeving is niets nieuws,’ antwoordde Pan-

gloss. 'De stad Lima in Amerika is vorig jaar door net zulke schokken geteisterd. Dezelfde oorzaken, dezelfde gevolgen. Er moet beslist onderaards een laag zwavel lopen van Lima naar Lissabon.'

'Dat is meer dan waarschijnlijk,' zei Candide, 'maar geef me in godsnaam een beetje olie en wijn.'

'Hoezo, waarschijnlijk?' reageerde de filosoof. 'Ik zeg je dat het bewezen is.'

Candide verloor het bewustzijn en Pangloss ging water voor hem halen uit een bron in de buurt.

De volgende dag vonden ze, terwijl ze tussen de puinhopen doorzeulden, wat voedsel en kwamen weer een beetje op krachten. En samen met andere mensen gingen ze aan de slag om de nood te lenigen van de inwoners die aan de dood waren ontsnapt. Een paar burgers die door hen waren geholpen, maakten zo goed en zo kwaad als dat ging bij een dergelijke ramp een maaltijd voor hen klaar. Het was werkelijk een treurig etentje waarbij de disgenoten hun brood in tranen weekten. Om hen te troosten zei Pangloss dat dit nu eenmaal in de aard der dingen besloten lag.

'Want,' stelde hij, 'alles hier op aarde kan gewoon niet beter. Want als er een vulkaan onder Lissabon ligt, kan die nergens anders zijn. Want het is onmogelijk dat de dingen niet zijn waar ze zijn. Want alles is goed.'

Naast hem zat een in het zwart gekleed mannetje, een ambtenaar van de inquisitie, die beleefd het woord nam en zei:

'Blijkbaar gelooft u niet in de erfzonde, mijnheer, want als alles niet beter kan, is er dus geen zondeval of straf geweest.'

'Excellentie, ik vraag u nederig om excuus,' ant-

woordde Pangloss nog beleefder, ‘want de zondeval van Adam en de verbanning uit het aards paradijs vonden noodzakelijkerwijs plaats in de beste van alle mogelijke werelden.’

‘U gelooft dus niet in de vrije wil, mijnheer?’ zei de man van de inquisitie.

‘U moet mij niet kwalijk nemen, Excellentie,’ zei Pangloss, ‘maar een vrije wil kan samengaan met wat beslist noodzakelijk is; want het was noodzakelijk dat wij een vrije wil hadden; want uiteindelijk heeft de vooraf bepaalde wil...’

Pangloss was nog midden in zijn zin, toen de man van de inquisitie een knikje gaf naar zijn bediende, die juist een glas port ofwel oortowijn voor hem inschonk.

VI

*Hoe er een mooi autodafe¹¹ werd gehouden
ter voorkoming van aardbevingen en hoe
Candide werd afgeranseld*

Toen driekwart van Lissabon verwoest was door de aardbeving, konden de wijzen van het land geen proba-
ter middel bedenken om de volledige ondergang te
voorkomen dan het volk te onthalen op een mooi au-
todafe. De universiteit van Coimbra had beslist dat het
verbranden van een paar mensen op een zacht pitje en
met groot ceremonieel een onfeilbaar middel is om
aardbevingen te voorkomen.

Dus was er een Bask aangehouden die had erkend
dat hij was getrouwd met de peettante van zijn pete-

kind,¹² en twee Portugezen die geweigerd hadden spek¹³ bij hun kip te eten; en na het diner werden ook meester Pangloss en zijn leerling Candide opgepakt, de een omdat hij had gesproken en de ander omdat hij met instemming naar zijn woorden had geluisterd. Beiden werden in afzondering opgesloten in uiterst koele vertrekken, waar je nooit last van de zon had. Een week later kregen ze alle twee een papieren mijter op en een sanbenito¹⁴ aan. Op de mijter en de sanbenito van Candide waren omgekeerde vlammen en duivels zonder staart of klauwen geschilderd; maar de duivels van Pangloss hadden klauwen en een staart, en de vlammen wezen omhoog.¹⁵ Aldus gekleed gingen ze rond in processie en luisterden naar een zeer aangrijpende boetepreek, gevolgd door een heel mooi koraal. Candide werd op de maat van de muziek op zijn achterste geslagen; de Bask en de twee mannen die geen spek hadden willen eten, werden verbrand en Pangloss werd opgehangen, hoewel dit niet de gewoonte was. Nog diezelfde dag klonk er een oorverdovend geraas en beefde de aarde opnieuw.

Verbijsterd en ontdaan, hevig bloedend en bevend als een riet zei Candide bij zichzelf: Als dit de beste van alle mogelijke werelden is, wat moeten de andere dan wel zijn? Dat ik gegeseld ben, is nog tot daar aan toe: dat is me bij de Bulgaren ook overkomen. Maar dat u, beste Pangloss, grootste van alle wijsgeren, voor mijn eigen ogen moest worden gehangen zonder dat ik daar de reden van weet! En waarom moest u, bovenste beste anabaptist, in de haven verdrinken? En freule Cune-gonda, parel van alle meisjes, waarom moesten ze jouw buik openrijten?

Nadat Candide gekapitteld en gegeseld was, had hij de absolutie en de zegen toe gekregen, en hij wilde juist wegstrompelen, toen een oude vrouw naar hem toe kwam en zei:

‘Vat moed, mijn zoon, volg mij.’

VII

*Hoe een oude vrouw Candide verzorgde en
hoe hij zijn geliefde terugvond*

Moed vatten deed Candide niet, maar wel volgde hij het oudje naar een bouwvallig huis. Zij gaf hem een pot zalf om zich mee in te smeren, zette eten en drinken voor hem neer en wees hem een klein, vrij schoon bed. Naast het bed lag een kostuum.

‘Eet, drink en slaap,’ zei ze, ‘en mogen Onze Lieve Vrouw van Atocha, de heilige Antonius van Padua en de heilige Jacobus van Compostella zich over je ontfermen. Morgen kom ik terug.’

Nog steeds verbijsterd van al wat hij had gezien en doorstaan, en verbaasder nog over de milddadigheid van het oudje, wilde Candide haar hand kussen.

‘Je moet niet mijn hand kussen,’ zei ze. ‘Morgen kom ik hier weer. Smeer je in met de zalf, eet en slaap.’

Ondanks al zijn ellende at Candide en viel in slaap. De volgende morgen bracht het oudje zijn ontbijt, bekeek zijn rug en wreef die zelf met een andere zalf in. Daarna bracht ze hem het middagmaal, en bij het vallen van de nacht kwam ze met zijn avondeten. De dag daarna verrichtte zij nogmaals dezelfde handelingen.